

TÜRK-İSLAM MEDENİYETİ AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayımlanan ulusal ve uluslararası hakemli dergidir.

Editör: Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Editör Yardımcısı: Doç. Dr. Şahin FİLİZ

Yayın Sekreteryası

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS

Yrd. Doç. Dr. Dicle AYDIN

Dr. Tahir ULUÇ

KONYA 2006/2

BİR TÜRK FİLOZOFU EBU BEKR RÂZÎ VE FELSEFÎ GÖRÜŞLERİ

Emel Sünter YALÇIN *

Abstract

A Turkish Philosopher and His Philosophical Views: Abū Bakr al-Rāzī

Abū Bakr al-Rāzī is a Turkish philosopher who lived in the 9th and 10th centuries. Beside philosophy, he was interested in medicine, chemistry, and alchemy. His concern with medicine had a deep influence in his philosophical views. For him, understanding human nature also requires knowing man's physiological and psychological aspects.

A cursory look at the Islamic history of philosophy shows that he is a rationalist thinker in the fullest sense of term. For the philosopher, reason is the only authority in achieving knowledge. It is the reason by which one understands, conceives, orders, synthesizes the results of knowledge. This knowledge eventually leads him to happiness. For Rāzī, reason guides a person in achieving happiness both in this world and in the next because it is reason which gauges what is the plausible and implausible of his actions. Rational actions satisfy the spirit of person. Through reason, person experiences the perfect pleasures. In this sense, Abū Bakr Rāzī's human perception depends more on reason than religion. He attempted to set forth the ways of achieving infinite happiness through psychological analyses. In addition to his important position in the history of Islamic philosophy, his liberal outlook distinguished him from the other contemporary philosophers.

EBU BEKR RÂZÎ'NİN HAYATI:

Ebu Bekr Râzî IX.-X. yüzyılda yaşamış; filozof kimliği yanında Tıp, Kimya ve Simya alanlarında da derin bilgiye sahip bir Türk filozofudur. Tam ismi Ebu Bekr Muhammed İbn Zekeriyya İbn Yahya er-Râzî'dir¹. İslam medeniyetinde önemli bir konuma sahip olan Ebu Bekr Râzî 271/865 yılı Şaban ayında İran'ın

---

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

¹ M.M.Şerif, İslam Düşünce Tarihi, çev. Abdurrahman Bedevi, Muhammed İbn Zekeriya Zekeriya el-Râzî, İnsan Yay. İstanbul 1990, c.2, s. 49.

Rey şehrinde doğdu². Bazı kaynaklar onun doğum tarihini 864 olarak bildirmektedir³. Ebu Bekr Râzî, doğduğu şehir Rey'de Şaban Ayında 313/925 yılında vefat etmiştir. Fakat hakkında yapılan yeni çalışmalarda onun 932-933'te öldüğü iddia edilir⁴.

Bununla birlikte bir kaynağa göre Râzî'nin soyu konusunda şu rivayetlere yer verilmektedir: "Horasan şehrinde Türk hekimlerinden bir kişi gördüm. Bu kimse ateşli hastalık, sersemlik, menenjit, istiska (vücutta su toplama hastalığı), verem, felç gibi hastalıkları dağlar ve tedavi ederdi." Bu rivayet Râzî'nin Türk olduğuna işaret etmektedir⁵. Ancak bu bilgilerin kesinliği konusunda bir araştırma yoktur.

Latin Batıda o, "*Bubikir, Alubator ve Alrazes, Rhazes, Raghensis, Bubcaris, Fılu Zachariae*" gibi isimlerle anılır." ⁶ Batı, Ebu Bekr Râzî'nin felsefi görüşlerinden daha çok Tıp ve Kimya alanındaki buluşlarıyla ilgilenmiştir. Bu yüzden eserlerinin çoğu İbranice'nin yanı sıra Latince, Fransızca ve daha başka Avrupa dillerine çevrilmiştir. XVII. yüzyıla kadar da Ebu Bekr Râzî'nin Tıp ve Kimya alanındaki fikirlerinin etkisi sürmüştür⁷. Ancak son yüzyıllarda Batılı araştırmacıların Ebu Bekr Râzî'nin felsefi görüşlerini derinlemesine inceledikleri de görülmektedir.

Râzî İslam dünyasında Tabiat felsefesinin kurucusu olarak tanınır. Ne var ki bu önemli düşünürün hayatı hakkındaki bilgilerimiz son derece yetersiz ve

² İslam Ansiklopedisi, M.E.B Yay., İstanbul 1950, c.9 s. 642; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yay. İstanbul 1986 s.531 Islamic Medicine, The Philosophy of the Physician, ar-Razi, trhs, volume 26, s.53; İsmail Yakıt, Nejdî Durak, İslam'da Bilim Tarihi, Isparta 2001, s.101; Necip Taylan, İslamî Düşüncesi Din Felsefeleri, İFAV-1999, s.66; M.M Şerif, A.g.e s.49; Mehmet Bayrakdar, İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi, Kitabiyat Yay., Ankara 2001, s.92.

³ Ebu Bekr Razi mad., İslam Ansiklopedisi, s.642; Henry Corbin, İslam Felsefesi Tarihi, İletişim Yay. İstanbul 1994, s.253; Mehmet Bayrakdar, A.g.e, s.81; Paul Kraus, Abi Bekr Muhammedî Fılu Zachariae Raghensis, Opera Philosophica Fragmentaque Quae Supersunt, Kahire 1939, s.1.

⁴ Paul Kraus, A.g.e s. 8; Henry Corbin, A.g.e, s.253; Macit Fahri, İslam Felsefesi Kelam ve Tasavvufuna Giriş, çev. Şahin Filiz, İnsan Yay, İstanbul 2000, s.253; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, A.g.e, s.481, 531; Macit Fahri, İslam Felsefesi Tarihi, çev. Kasım Turhan, İstanbul 1998, s.112; Mehmet Bayrakdar, a.g.e, s.32; İsmail Yakıt, A.g.e, s.101, Abdurrahman Bedevî, Batı düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü, İz Yay. İstanbul 2002, ss.23-24; Şafak Ural, Bilim Tarihi, Kırkambar Yay. İstanbul 1998, s.163; Necip Taylan, a.g.e, s.66, Sarah Stroumsa, Freethinkers of Medieval Islam, Boston 1999, ss.88-89, Mehmet Bayrakdar, İslam Felsefesine Giriş, T.D.V. Yay. Ankara 1999, s.81; İslam Ansiklopedisi, a.g.e, s.642; Paul Kraus, Muhammed b. Zekeriyâ Er-Râzî'nin Kitaplarıyla ilgili el-Biruni Risalesi, 1936, çev. Mustafa Çuhadar, Hasan Şahin, M. Zeki Duman, Erciyes Üniversitesi Kütüphanesi, Dök. Daire. Baş., ss. 3-4; Islamic Medicine, a.g.e, s.53, The Millennium of Ar-Râzî (Rhazes) (850-932), by. L.M. Sadi Detroit, s.62, www.muslimphilosophy.com.

⁵ Sigrid Henke, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi, İstanbul- 1997, s. 163.

⁶ M. Bayrakdar, A.g.e, s.81; Necip Taylan, A.g.e, s.66; İsmail Yakıt, A.g.e, s.66 Seyfi kenan, Hekim Filozof, EbuBekr Er- Râzî bir Mülhid miydi?, Divan Dergisi 2001 s.10 ss.187-188; A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü.Hüsrev Yolsal, Sarp-Erk-Felsefe Sözlüğü, Bilim Sanat Yay., 2002, s.1205.

⁷ Ebu Bekr Razi Mad., İslam Ansiklopedisi, s.642.

güvenilir değildir. Çünkü onun "tabiatçı" eğilimleri ve rasyonalist bakış açısı onun fikirlerinin ve eserlerinin İslam dünyasının sınırlı bir kesiminde bilinir kalmasına sebep olmuştur. Bu yüzden Râzî'nin birçok eseri günümüze ulaşmamıştır.

Filozofun gençliğinde kuyumculuk ve sarraflık yaptığı, musiki ve şiir ile ilgilendiği ve sonraki yıllarda Tıp ve Felsefe öğrendiği aktarılmaktadır⁸. Râzî'nin Kimya ve Tıptaki başarılarının Batı ve İslam dünyasında dikkate değer bir etki bırakmıştır. Kimya alanında bazı aletleri yapması, "damıtma" metodunu kullanarak çeşitli maddeleri elde etmesi gibi fikirlerinin etkinliği "Modern Kimya"nın oluşumuna kadar önemini sürdürmüştür⁹. Tıp alanında ise "deney ve gözlem" metodunu kullanması, hastalarının kobay olarak kullanılmasını kabul etmeyip deneylerini maymunlar üzerinde gerçekleştirmesi "Kızıl ve Kızamık" hastalıklarının arasındaki farkı bulması ve günümüz hastahane sisteminin temellerini atıp Tıp alanında uzmanlaştırmayı gerçekleştirdiği bilinmektedir. Ayrıca Ebu Bekr Râzî Kimyayı Tıp'da uygulayan ilk kişi olarak bilinir. İlaçların etkilerinin test edilmesi ve yan etkilerinin bilinmesi yani Farmakoloji bilgisinin uygulamaları, hidrostatik teraziyi kullanması Ebu Bekr Râzî'ye Kimya ve Tıp alanında şöhret olma imkanı sağlamıştır¹⁰.

Ebu Bekr Râzî başarıları sayesinde ferah, güzel bir hayat yaşamıştır, çünkü onun bu başarıları dönemin hükümdarlarının büyük ilgisini çekmiştir¹¹. Bu sayede birçok seyahat yapmıştır. Dönemin hükümdarlarının dikkatini çekince de önce Rey şehrinde daha sonra Bağdat şehrinin hastanelerinin baş hekimliğine getirilmiştir¹².

Ebu Bekr Râzî Tıp alanındaki başarıları sayesinde İslam Dünyasının "en büyük tabibi olarak "nitelendirilmeyi hak etmiştir¹³. Çünkü onun bu başarıları asırlarca Doğu ve Batıyı tesiri altında bırakıp bir çok yeniliğe rehber olmuştur. Ebu Bekr Râzî'nin bundan sonra hayatının seyri hakkındaki bilgiyi, eserlerinin isimlerini günümüze ulaştıran Biruni (973-1051)'nin aktardığına göre, Ebu Bekr Râzî'nin çok okuduğunu ve onun ilme olan düşkünlüğünden dolayı ileri yaşlarda gözlerinin âmâ olduğunu biliyoruz. Fakat Ebu Bekr Râzî'nin gözlerinin âmâ olmasının sebebi "bakla" ya olan düşkünlüğündendir. Ebu Bekr Râzî yaşantısı

⁸ İsmail Yakıt, İslam'da Bilim Tarihi, s.101, Abdurrahman Bedevi, A.g.m, s.49; Seyfi Kenan, A.g.m, s, 188.

⁹ İsmail Yakıt, A.g.e, s.134; Mehmet Bayraktar, İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi, s. 81.

¹⁰ İsmail Yakıt, A.g.e, ss. 101-104; Mehmet Bayraktar, A.g.e s., 81; Cemal Yıldırım, Bilim Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, s.73; Şafak Ural, Bilim Tarihi, s.163; Mahmut Kaya, Ünlü Hekim Filozof Ebu Bekr Er-Râzî ve Hekimlik Ahlakı ile İlgili Bir Risalesi, Felsefe Arkivi, s.26, s.230.

¹¹ Biruni, Risale, s.3.

¹² Macit Fahri, İslam Felsefesi Tarihi, s.112; Abdurrahman Bedevi, A.g.m., ss.49-50; Hasan Şahin, İslam Felsefesi Dersleri, İlahiyat Yay., Kayseri 2000, s.67; Hüseyin Karaman, Muhammed Bin Zekeriyya er-Râzî'de Ahlak Felsefesi, Erzurum 2002, Basılmamış Doktora Tezi, s. 4.

¹³ Hasan Şahin, A.g.e, s.67; Abdurrahman Bedevi, A.g.m, ss. 23-24 .

boyunca, üstün Tıp bilgisinin yanında hastalarına karşı mütevazılığı ile de dikkat çekicidir. Hastalarından fakir olanları, tedavi ederken herhangi bir maddi karşılık almaksızın tedavi ettiğini görmekteyiz¹⁴. Kendi ifadesine bakılırsa "Hocamız Sokrat" diye nitelendirdiği Sokrat'ın yaşam tarzını örnek aldığı görülmektedir¹⁵. Kendisinin "normal bir yaşam" geçirdiğini dile getirerek "ideal hayat"ın ne olduğu konusunda bu hayatın en üst seviyede değil, en aşağı seviye hayat olduğunu söyler, fakat burada "en aşağı" derken de hayatın; Maniheiztlerin, Hindlilerin, rahiplerin ve sufilerin yaşam şekilleri olarak belirlenemeyeceği, çünkü bu şekilde yaşamamanın yaşam anlayışı dışına çıkmak olduğunu ifade eder. Bu sebeple en yüksek yaşam veya sufi ve rahiplerinki gibi en aşağıda bir yaşamı benimsemenin Tanrı'yı öfkelenirdiği ve bu durumun filzofluktan kovulmayı gerektiren bir durum olduğunu söyleyerek kendisinin bu iki seviye arasında yaşadığını bize aktarır¹⁶. Ebu Bekr Râzî'nin benimsediği yaşam şekli, Aristo'nun Nikomakhos'a Etik'in de belirlediği "orta halli" yaşam biçimine benzemektedir.

Ebu Bekr Râzî'nin öğrendiği ilimler çeşitlidir. Bu ilimler, Kimya, Tıp, Fizik, Mûsiki, Astronomi, Simya, Dil, Edebiyat ve Felsefe'dir. Onunla bütünleşen ilimler ise Kimya, Tıp ve Felsefe'dir. Ebu Bekr Râzî "ilme ve ilim adamlarına" olan düşkünlüğünün "sevgi ve tutku" olduğunu söylemektedir¹⁷. O gençliğinden beri aralıksız çalıştığını, okumadığı bir kitap, karşılaşmadığı bir ilim adamı olursa - büyük bir zarara uğraması söz konusu olsa dahi her şeyi bir kenara bırakıp - o kitabı okumadan ve o alimi tanımadan yapamadığını ifade etmektedir¹⁸. Ebu Bekr Râzî'ye göre, ilim sadece bilgi toplamaktan ibaret değildir, ilim öğrenmeyi ve bilgiyi kendisinin kayıp malıymış gibi düşünerek onu elde etmeye çalışması ve önemsemesi onun ilim öğrenmedeki tarzıdır¹⁹. Genel olarak Ebu Bekr Râzî'nin bir çok ilime ilgi duyduğu görülmektedir. Doğal olarak onun bu ilgisinin eserlerine yansıdığı bir gerçektir.

ESERLERİ

Filozofumuzun eserleri ve konuları hakkında bilgi vermek uzun süreceğinden burada sadece isimlerini vermekle yetiniyoruz.

es-Siret'ül-Felsefiyye, et -Tıbbu'r -Ruhani, el-Hâvi, Ahlaku't Tabib, Emâret'ül - İkbal ve'd - Devle, Kitabu'l - Cedri ve'l - Hasbe, Kitabu'l - Mansûri,

¹⁴ İbn Nedim, Fihrist, s. 360.

¹⁵ Mahmut Kaya, Filozofça Yaşama, ss. 191-192.

¹⁶ Mahmut Kaya, A.g.e., ss. 198-199.

¹⁷ Mahmut Kaya, Filozofça Yaşama, A.g.e, s. 200.

¹⁸ Mahmut Kaya, Filozofça Yaşama, s. 200.

¹⁹ Seyfi Kenan, Hekim Filozof, Ebu Bekr Er- Râzî bir Müllhid miydi?, s. 200.

Kitabu'l - Lezze - Kitabu'l - İlmi'l - İlâhi, Makale fi ma ba'd el - Tabi'a, Kitabu'l - Esrar, Nakda'l - Eryan ve Meharika'l - Enbiya²⁰, eserleridir.

EBU BEKR RÂZÎ'NİN GÖRÜŞLERİ :

Râzî, rastyonalistliği ile öne çıkan bir filozof olduğuna göre, acaba onun rasyonalizmi içerik ve yöntem olarak nasıl tasvir edilebilir?

Filozofun görüşlerinde ilk dikkatimizi çeken onun felsefesinin akıl merkezli olmasıdır. Onun akıl hakkındaki görüşleri şu şekildedir: "Tanrı bize, dünya ve Ahiret hayatında elde edebileceğimiz yararlarla ulaşmamıza yardımcı olabilecek akli vermiştir. Bu Tanrı'nın bize en büyük hediyesidir. Akıl vasıtasıyla biz, akıl sahibi olmayan hayvanlara üstün olduk. Biz onlar üzerine kurallar koyup, onları bize ve kendilerine faydalı olabilecek şekilde kullandık. Akıl ile, bizim için yararlı olan ve hayatımızı güzelleştiren amaç ve isteklerimizi elde ederiz."²¹

Ebu Bekr Râzî'ye göre, akıl, dünya ve ahiret ve hayatının faydalarını elde etmede bi'l-fiil vardır. Bu anlamda doğal olarak akıl insanın fiziksel ve metafiziksel mutluluğu için vardır, yani insanın fiziksel ve metafiziksel olarak mutluluğunu gerçekleştirmesinde akıl Tanrı'nın insana en büyük armağanıdır. Bu anlamda Ebu Bekr Râzî'nin akıl görüşüne göre aklın aynı zamanda teolojik ve metafizik meselelerde yargı gücünü elinde tutmasına ilave olarak, aklın aynı zamanda doğaya hakim olma gücü vardır. Ebu Bekr Râzî'nin bu görüşünü destekleyen görüşlerinden biri de, "Biz akılla dünyanın biçimini, gökyüzünü güneşin, ayın boyutlarını ve onların birbirlerine olan mesafelerini, devinimlerini biliriz"²², şeklindeki açıklamalarıdır. Bu sebeple doğanın akılla bilinmesi ve aklın doğaya hakim olması Ebu Bekr Râzî'de açıktır. Öte yandan Ebu Bekr Râzî'de aklın öz itibarıyla sadece insanda olduğunu görüyoruz. Ona göre, bu anlamda insan akılla bir bütündür. Akılla insan ancak tam olarak varlığını gerçekleştirebilir. Çünkü Ebu Bekr Râzî eğer, "insanda akıl olmasaydı, çocuklardan, delilerden ve vahşi hayvanlardan bir farkımız kalmaz", demektedir²³. Doğal olarak Ebu Bekr Râzî'ye göre insan akıl ile vardır. İnsanın varlığını tam olarak gerçekleştirebilmesi için aklını kullanması gerekmektedir. Ona göre, insan eylemlerini gerçekleştirmeden -yani insanın eylemlerini duyularda tezahür ettirmesinden - önce, eylemlerini akli olarak tasavvur eder. İnsan, eylemlerinin önce muhakemesini yapar, sonra eyleme dönüştürür. İnsanın eylemini bu şekilde gerçekleştirmesi, yani önce yapacağı eylemi akletmesi, sonra eyleme dönüştürmesi arasında "tam bir denge

²⁰ Detaylı bilgi için bakınız: Emel Sünter, Ebu Bekr Razi ve Felsefi Görüşleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya - 2004, ss. 8-21.

²¹ Arthur J.Arberry, The Spiritual Physics of Rhazes, ss. 20-21.

²² Arthur J.Arberry, The Spiritual Physics of Rhazes, ss. 20-21.

²³ Arthur J.Arberry, A.g.e., ss. 20-21.

ve uyum" vardır²⁴. Bu anlamda insan hayvanlardan üstündür. Hayvanlar eylemlerini gerçekleştirmeden önce düşünmezler. Düşünmek bir anlamda "irade" işidir. Hayvanda ise bu irade yoktur²⁵. "Düşünmek", birleştirmek, parçalamak ve karşılaştırmak²⁶ anlamlarına gelir. Bu yeti Ebu Bekr Râzî'ye göre insana aittir. Ayrıca Ebu Bekr Râzî'deki insan ve hayvan arasındaki bu fark, yani "düşünerek hareket etme", "avam ve filozof" arasındaki fark gibidir. Ona göre "filozof" eylemlerinde önce düşünür ve sonra gerçekleştirir²⁷.

Ebu Bekr Râzî'nin akıl görüşüne göre, "İnsanda akıl olmadığı zaman", insanın bu anlamda aktif olmadığını evrenin akletmede ve insanın evrende kendi varlığını gerçekleştirmesinde yolunu bulamadığını ve bu sebeple insanın sonsuz hazzı ulaşma hakkını kaybettiğini görmekteyiz. Ona göre insan akıl ile evrende kendi varlığını gerçekleştirebilir. Bu gerçekleştirme sonucunda ise metafiziksele ulaşma vardır. Bu manada "İlk Sebebe" çıkma, "İlk Sebebi" anlamdırma vardır. Onun "İlk Sebebe" çıkma çabalarında insan iyi bir sonuca doğru gider. İnsanın geldiği bu noktada yani nihai sonuca geldiğinde hakikate ulaştığından insan artık sonsuz hazzı tecrübe eder. Dolayısıyla Hakikat'e ulaşmanın yegane yolu akıldır. Bir diğer ifadeyle Ebu Bekr Râzî'de insan ister fizik olsun, ister metafizik olsun, insan bunların hakikatine ulaşmada tek vasita olarak akıl kullanır.

Ebu Bekr Râzî'ye göre "akıl hayvanlarda olmadığı", ancak insanın aklını kullanarak hayvanların eğitilmesi ve günlük hayatta kullanılması ile vahşi hayvanlar üzerinde hakimiyet kurar. Bu anlamda insan doğaya hakimdir. "Hayvanların fiillerini" düzenlemeyi bile akıl gerçekleştirir. Hayvanların fiillerinde insana bağlı hale gelmesi ile onlar doğadaki başıboşluklarını terk eder. Bu noktadan sonra hayvanlar fiillerinde "doğanın devinimleri"ne göre değil "insanın aklını kullanması"yla vahşi doğa hayatından çıkmış, yani doğal insan hayatına geçmiştir. Ebu Bekr Râzî'ye göre "hayvanın eğitilmesi" vahşi hayattan çıkarılıp insan hayatında yararlı olabilecek halde eğitilmesi hayvan için yararlıdır²⁸. Aksi takdirde bu hayvanların öldürülmesi gerekir. Böylece hayvanların nefslerinin daha uygun bir bedene geçmesi sağlanmış olur²⁹.

Ebu Bekr Râzî'ye göre hayvan akıldan yoksundur. İnsan varlığını akıl ile gerçekleştirdiğinden kendi dünyasında elde ettiği faydalar gibi hayvanları eğittiği zaman onların da aynı şekilde fayda elde etmesini sağlar. Eğitilerek "doğanın devinimin"den çıkarılan hayvan ise, hem kendi doğası, hem de insan doğası için artık yararlı bir varlık olmuştur. Örneğin, "doğanın devinimi"ne göre vahşi şekilde yaşayan bir atın eğitildiği zaman medeni hayata kazandırılması bu ey-

²⁴ Râzî, et- Tıbbu'r- Rûhânî, ss. 15-19.

²⁵ Râzî, A.g.e., s.20.

²⁶ Ernst Von Aster, Bilgi Teorisi ve Mantık, çev. Macit Gökberk, Sosyal Yay., İstanbul -1994, s. 43.

²⁷ Râzî, A.g.e., s. 21.

²⁸ Arthur J.Arberry, The Spiritual Physich of Rhazes, ss. 21-21.

²⁹ Mahmut Kaya, Filozofça Yaşama, (es-Siretü'l - Felsefiyye), s. 196.

lemlerden olmaktadır. Ebu Bekr Râzî'nin aynı zamanda bu görüşleriyle felsefenin merkezine akli yerleştirip doğadaki en mükemmel varlık olarak insanı belirlediği görülmektedir. Buna göre insan doğadaki düzende akıl ile "bazı oluşumlara" etki edebilir. Filozof şöyle der, "Akıl bize bizden uzaktaki gizli ve örtülü şeyleri kavratır. Akıl ile biz dünyanın biçimini, gökyüzünü, güneşin, ayın boyutlarını ve onların birbirine olan mesafelerini, devinimlerini öğreniriz... Yine biz akıl aracılığıyla en yararlı ve en yüce bilgi olan Tanrı bilgisine ulaşırız." ³⁰ Ona göre insan akıl sayesinde evreni akledebilir ve her şeyden daha önemlisi olan Tanrı'nın bilgisine ulaşabilir. Bu anlamda bilgiyi elde ederken - ister fizik olsun ister metafizik olsun - tek vasıta akıldır.

Öte yandan Ebu Bekr Râzî Tabip ve Kimyacı olması nedeniyle bilgiyi elde etmede "deney" yöntemini kullanmıştır. Ancak ona göre "deney" bilgisi tek başına bir anlam ifade etmez, çünkü "deney" verilerini sentezleyen akıldır. Ebu Bekr Râzî de bir ampristtir. Çünkü evrenin bilgisini "deneylemeye" çalışmıştır. Ona göre, deneyleri sentezleyen akıldır. Onda, evrenin bilgisine sahip olunması gerektiği ve bu bilginin de deneylenmesi gerektiği, sonra da aklın yargısıyla ve yasalarıyla bilginin kesinleştiğini görmekteyiz. Ebu Bekr Râzî'nin bilgiyi elde etmede deneyi kullandığı açıktır. Bunu Kimya ve Tıp'da elde ettiği bilgiler ile örneklemek mümkündür. Onun Kimya ve Tıp ile ilgilenmesi deneyci bir yönünü ortaya koymaktadır. Çünkü bu ilimler deney ve tecrübe olmadan öğrenilemez. Ona göre, ancak deney yapmadan önce temel Tıp bilgisinin bilinmesi gereklidir³¹. Çünkü bazıları sadece kitaplara bakarak, ilaç yazarlar ve bu kitaplardaki mevcut bilgilerin olduğu gibi kullanılmayacağını bilmezler³². Ebu Bekr Râzî bunu es-Siretü'l-Felsefiyye eserinde şöyle anlatmaktadır. "Bir gün bir yere yolunun düştüğünü, bir mescidin önünde oturan bir ihtiyarın rastgele emirler verip aklına estiğini yaptığını gördüğünü, oradakilere bu şahsın kim olduğunu sorduğunda, oradaki insanlar o şahıs hakkında "Onun Tıp alanında çok kitabı var, yaptığı deneylerle bizim (Fizyolojik ve Psikolojik) yapımızı biliyor" dediler. Ebu Bekr Râzî orada kaldığı sürece o kişinin yanlış bilgisi sebebiyle birkaç kişinin ölümüne sebep olduğunu gördüğünü ve halkın bu cehalet ve akılsızlığına şaşır kaldığını anlatmaktadır³³. Ona göre, "Bir insan ömür boyu deney yapsa, yine de ishal hastalığının (Karın bölgesinin) kaba ve sert kumaşla ovarak tedavi edilmeyeceğini bilemez." ³⁴ Ebu Bekr Râzî'nin bu görüşüne göre, deneylenecek bilginin de bir mantığı olmalıdır. Kısacası Ebu Bekr Râzî bilgiyi elde ederken önce deney metodunu kullanıp, sonuçta da "aklın yasaları" ile bilgiyi elde eder. Akıl olmadan bilgi gerçekleşmez. Akıl evrenin verilerine bir anlam verir. Elde edilen bu yasalar insan hayatını bir düzene koyar. Akıl insanı doğru olana yönlendirir.

³⁰ Arthur J. Arberry, A.g.e., s. 20-21.

³¹ Mahmut Kaya, Filozofça Yaşama (es-Siretü'l-Felsefiyye), s. 241.

³² Mahmut Kaya, A.g.e., s. 241.

³³ Mahmut Kaya, A.g.e., s. 242.

³⁴ Mahmut Kaya, A.g.e., s. 242.

Ebu Bekr Râzî'ye göre "dünyanın biçimini, gökyüzünün boyutlarını" bilmek akılla gerçekleşir. Ancak bu bilgileri elde etmek için aklın bilgi türlerinden olan matematik ve fizik bilgisine ihtiyaç vardır. Çünkü akıl görüşünde dikkat çeken bir diğer önemli nokta şudur ki: Onun; "..... yine biz akıl aracılığıyla en yararlı ve en yüce bilgi olan Tanrı'nın bilgisine ulaştık."³⁵ şeklinde görüşleri, Tanrı'nın varlığına ve bilgisine ulaşmada aklın önemi dikkat çekmektedir. Burada akıl metafiziksel bir boyut kazanır. Akıl evreni anlayarak nihayete ulaşmıştır, yani Tanrı'ya ulaşmıştır. Metafizik'e ulaşmak ancak akılla mümkündür. Ebu Bekr Râzî'ye göre insan Tanrı'nın bilgisine akılla ulaşır, ancak bu da ilim sahibi olmak yani akli kullanmak ve adaleti uygulamakla olur. İnsanın bu dünyadan kurtulup ölüm ve elemi bulunmadığı bir aleme geçmesi bu sayede gerçekleşir³⁶. Tabiat ve nefsanî arzular dünyevi hazları seçmemizi, akıl ise sonsuz hazlara kavuşmak için dünyevi hazlardan uzak durmamızı ister³⁷. Buna göre Ebu Bekr Râzî'de aklın sağladığı en gerçek bilgiye yani Tanrı'nın bilgisine ulaştığında "hakikat"e ulaşmıştır. İnsanı tatmin edecek olanda öteki alemdir, çünkü ona göre "dünyanın haz ve elemi ömrün bitmesiyle son bulduğunda, ölümün olmadığı o alemdeki hazlar sürekli ve sonsuz olduğundan, sonsuz ve sürekli hazzı bırakıp sonlu ve geçici olanı tercih eden, aldanmaktadır."³⁸ Bu durumda ona göre, ölüm ve elemi olmadığı, sonsuz hazzın olduğu dünyaya gitmek için dünyevi hazlardan vazgeçilmelidir. Ebu Bekr Râzî'nin akıl görüşü "Tanrı bilgisinin en faydalı ve en yüce bilgi diye nitelendirmesi bu yüzdendir³⁹. Ona göre en faydalı ve en yüce bilgi olan Tanrı bilgisi insanı sonsuz hazzı ulaştırır. İnsan akıl ile Tanrı arasında bir ilişki kurar. Akıl bu ilişkiyi destekler, düzenler ve insanı sonsuz mutluluğa götürür aklın bu dünyadaki görevi nefsi bedendeki uykusundan uyandırmaktır. Bunu gerçekleştiren insan ulvi alemi keşfeder ve maddeden soyutlanarak bu dünyaya aldırılmaz. Eğer insan bunu gerçekleştirirse Tanrı bilgisine ulaşır gerçekte ait olduğu yere dönecektir. Bütün bunları gerçekleştirmek ise akılla mümkündür.

Acaba Râzî'deki akıl kavramının, Onun "Beş Ezeli İlke"siyle ilişkisi var mı?

Ebu Bekr Râzî'ye göre Tanrı ve nefis, "Beş Ezeli İlke" içerisinde öznedir. Tanrı, hikmeti mükemmel olan; kendisine ne bir yanılma ne bir eksikliğin arız olmadığı bir varlıktır. Tanrı, güneşten ışığın feyezana ettiği hayatın kendisinden feyezana eden bir varlıktır. Tanrı salt mükemmel bir akıldır. Nefis ise kendisinden nurun feyezana ettiği gibi hayatın aktığı, kaynaklandığı bir varlıktır. Nefsin Tanrı'dan farkı şudur: Nefis cehalet ile akıl arasında gidip gelen insana benzer. Tanrı

³⁵ Arthur J. Arberry, The Spiritual Physich of Rhazes, ss. 20-21.

³⁶ Mahmut Kaya, Filozofça Yaşama, s. 193.

³⁷ Mahmut Kaya, A.g.e., s.193.

³⁸ Mahmut Kaya, A.g.e., s.194.

³⁹ Râzî, et-Tibbu'r-Ruhani, ss. 17-18.

ise salt akıl olduğu için böyle bir tereddüt yaşamaz⁴⁰. Ebu Bekr Râzî'ye göre Tanrı'nın bütün yaratıkların yaratıcısı olduğunu, hiçbir isteğin kendisini aciz bırakmayacağını, hiçbir bilinenin kendisine zıt düşmeyeceği ortadayken, bazılarının onu ezeli bir heyulada maddeyle bir araya getirmiş olmaları ve onun (Tanrı) marangoz, mimar gibi olması için surete büründürülmesi şaşkınlık verecek bir durumdur. Filozof bu görüşünü desteklemek için şu şekilde bir açıklama yapar: *Allah Teala şöyle demektedir: De ki yoksa siz yeryüzünü iki günde yaratan Allah'ı tekfir mi ediyorsunuz? Oysa bu aziz ve alim olan Allah'ın takdiridir*⁴¹. *Bunu ancak apaçık ayeti idrak eden kimseler düşündüğü zaman anlamak mümkündür*⁴². Bunu anlayacak olan da filozofa, göre akıldır. Ebu Bekr Râzî Tanrı'nın tam bir ilim ve hikmet olduğu, ona hiçbir yanılğı ve uyuşukluğun musallat olmadığını, aklın, nurun güneşten taşıdığı gibi, O'ndan taşıdığını ve bunun her şeyi tam bir bilgi ile bilen Tanrı olduğunu açıklamıştır.

Nefse gelince güneşten doğan nur gibi ondan da hayat doğar. Ancak nefis şeyleri tam olarak bilemeyecek kadar cahildir. Tanrı, nefsin, heyulaya tutunmaya, ona aşık olmaya, cismani lezzeti istemeye, cismani ilgilerden ayrılmaktan hoşlanmamaya ve kendisini unutmaya meyilli olduğunu bilmektedir. ⁴³Tanrı'nın hikmeti ise, nefsin heyulaya tutulmasından sonra ikisinin terkiyinden yeryüzünde canlıları mükemmel şekilde yaratmasıdır. Tanrı, nefse akıl ve idrak payı vermiştir. Böylece nefis için heyula aleminde kaldığı sürece elemelerden kurtulamayacağına ilişkin bilgi vermiştir. Nefis bütün bunları bildiğinde, elemelerin olmadığı zevkler aleminde öbür aleme arzu duyduğunu bildiğinden heyula aleminden yükselir. Orada sonsuz bir saadete kavuşur⁴⁴. Filozofa göre Tanrı salt akıldır. Tanrı'nın bilgisine ulaşmak akılla mümkündür⁴⁵. Nefsin sonsuz mutluluğu gerçekleştirebilmesi için akılı tam olarak kullanması gerekir. Ona göre Tanrı nefse aynı zamanda akıl ve idrak payı verdiğinden, nefis salt kötülük değildir, yani kişi aklını tam olarak kullandığında nefsi sonsuz saadete kavuşturabilir. Akıl burada sonsuz mutluluğa ulaşmada tek araçtır. Ebu Bekr Râzî'nin "Aklın İlkelerini" ahlaka uyguladığı görülmektedir. Ona göre en faydalı ve en yüce bilgi olan Tanrı bilgisi insanı sonsuz hazzla ulaştıracaktır. İnsan "Akıl" ile Tanrı arasında bir ilişki kurar. "Akıl" bu ilişkiyi destekler, düzenler ve insanı sonsuz mutluluğa götürür "Akıl" ın bu dünyadaki görevi "nefsi" bedendeki uykusundan uyandırmaktır. Bunu gerçekleştiren insan ulvi alemini keşfeder ve maddeden soyutlanarak bu dünyaya aldırılmaz. Eğer insan bunu gerçekleştirirse Tanrı bilgisine ulaşmış gerçekte ait olduğu yere dönecektir. Bütün bunları gerçekleştirmek ise akılla mümkündür.

⁴⁰ Râzî, A.g.e., ss.191- 216.

⁴¹ Sure 41; 9 – 10.

⁴² Râzî, et- Tibb'ur – Ruhani, ss. 191 – 216.

⁴³ Râzî, A.g.e., ss. 191 – 216.

⁴⁴ Râzî, A.g.e., ss. 191 – 216.

⁴⁵ Râzî, A.g.e., s. 18.

Ebu Bekr Râzî Tanrı'nın tam bir ilim ve hikmet olduğu, ona hiçbir yanılgi ve uyuşukluğun musallat olmadığını, aklın, nurun güneşten taşıdığı gibi, O'ndan taşıdığını ve bunun her şeyi tam bir bilgi ile bilen Tanrı olduğunu açıklamıştır. Nefse gelince güneşten doğan nur gibi ondan da hayat doğar. Ancak nefis şeyleri tam olarak bilemeyecek kadar cahildir. Tanrı, nefsin, heyulaya tutunmaya, ona aşık olmaya, cismani lezzeti istemeye, cismani ilgilerden ayrılmaktan hoşlanmamaya ve kendisini unutmaya meyilli olduğunu bilmektedir⁴⁶. Filozofa göre Tanrı salt akıldır. Tanrı'nın bilgisine ulaşmak akılla mümkündür⁴⁷. Nefsin sonsuz mutluluğu gerçekleştirebilmesi için akılı tam olarak kullanması gerekir. Ona göre Tanrı nefse aynı zamanda akıl ve idrak payı verdiğinden, nefis salt kötülük değildir, yani kişi aklını tam olarak kullandığında nefsi sonsuz saadete kavuşabilir. Akıl burada sonsuz mutluluğa ulaşmada tek araçtır.

AKIL VE AHLAK

Ebu Bekr Râzî'de akıl hakikate ulaşabilir, ancak akılı bütün amaçlardan alıkoynabilecek "heva" dan kaçınmak gerekir. Bundan sonra Ebu Bekr Râzî'de heva kavramının ne anlama geldiğini açıkça ifade etmeden önce, genel olarak heva, şu anlama gelmektedir: Heva lügatte heves, arzu, istek, alaka, ilgi, meyil, düşme ve aşk gibi anlamlarda kullanılır. Hevanın terim anlamı olarak ise; nefساني arzu ve eğilimler, nefsin ulvi ciheti dikkate almayıp "akıl ve din" tarafından yasaklanan kötü arzulara yönelme, haz ve menfaatin peşinden giden nefis anlamlarında kullanılır⁴⁸. Heva kavramı, Ahlak ve Tasavvuf literatüründe Ebu Bekr Râzî'den itibaren büyük ilgi gördüğü ve kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir⁴⁹.

Ebu Bekr Râzî, *et-Tıbbur - Ruhani* adlı eserinde, heva kavramını iki bölüm halinde işlemiştir. Ona göre heva kavramı, hissi, tabii, maddi ve hayvani arzular, şehvet, maddi haz dürtü, içgüdü ve aklın karşıtı anlamlarında kullanılmaktadır⁵⁰. Ona göre, heva insani makul olandan ayırarak aklın ileriye ulaşacağı hakikatten kişiyi engeller. Bu sebeple insanın hevayı disiplin edip bastırması gerekmektedir. Hevayı seçen bir insan, aklın ilkelerinden uzaklaşmıştır. Eğer insan aklın ilkelerine uyarsa, akıl insanı ışığıyla aydınlatacak ve insan bu anlamda başarılı, yani mutlu olacaktır. İnsan, aklının önüne heva geçirmemelidir. Heva insana yaptıkları kusurludur. Heva gözden düşmüştür. Doğal olarak

⁴⁶ Râzî, *et-Tıbbu'r-Ruhani*, ss. 191 - 216.

⁴⁷ Râzî, A.g.e., s.18.

⁴⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay. İstanbul, 1997, s.91; Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, s.97; Ebu Bekr Razi mad., T.D.V. İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1998, c.17, s.274.

⁴⁹ T.D.V. İslam Ansiklopedisi, s.275; H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikat*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, ss.169.250; Mustafa KARA, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 1999, s. 29.

⁵⁰ Râzî, A.g.e., ss. 18-21.

insana kılavuzluk edemez. İnsana mutluluğunda kılavuzluk edecek olan akıldır⁵¹.

Ebu Bekr Râzî şöyle demektedir: “Dürtü ve içgüdüler (Heva) her zaman teşvik, kışkırtma ve baskıyla bizi takip eder... Sonra gelecek bir zamanda elde edeceğimiz en büyük hazdan insanı alıkoyma, çünkü insandaki bu dürtü ve içgüdü insana hiçbir şey göstermez....Bu sebeple “Akıllı Bir Adam” dürtü ve içgüdülerini bastırır, engelle....böylece insan kusursuz olarak sorunu dengede tutar ve kendi kendisini böyle tanımlar, bu durum da insana daha büyük avantaj sağlayacaktır.”⁵²

Hevanın bastırılması, nefsin düzelmesi için şarttır. İnsan hayatında yöntemlerin en güzeli olan hevanın bastırılması şu şekildedir: “Yaratılış gereği insanın içinde bulunan bir sese bütün hallerde hükmetmesi gerekir. İnsan hevaya düşünme yeteneği ile hükmeder. Düşünme yetisi insanları hayvanlardan üstün kılmıştır. Düşünme yetisi bir anlamda iradedir. Bu irade de insanda bulunur.”⁵³ Hevada, “düşünme” yoktur. Heva, insanın yaratılış gereği “zevk ve lezzetler”e yönelmesini sağlar. Bütün bu “zevk ve lezzet”e yönelen insan işin sonunu düşünmez⁵⁴. Ona göre ayrıca, İnsanların yaratılışları farklıdır. Kimi insan hevasını bastırmayı kolay kabul eder, kimisi zor⁵⁵. Ancak akıllı bir insan şehvetin bastırılması ve ortadan kaldırılmasında kararlı olur. İnsan hevaya uymanın kötü bir sonuç olduğunu düşünür, bu ihtimali göz ardı etmez.”⁵⁶

İnsan şehvetini bastırırken “sabreder” ona göre sabretmek de kolay değildir. Ancak insan “şehvetine uyarsa” akıbetinin kötü olduğunu gördüğü zaman o noktada çektiği acının sabretmekten daha zor olduğunu görecektir⁵⁷. Yaratılış gereği şehvetlerin en kuvvetlisi “kadınlarla beraber olmak, şarap içmek, dans etmektir”. Bütün bu eylemler insanın sonunu hazırlar, insan bu kötü sona geldiğinde ise hayvana benzer⁵⁸. Görüldüğü üzere aklın önünde en büyük engel hevadır. Heva öz itibarıyla mutluluk ve sonsuz mutluluğu engelleyen kötülüktür.⁵⁹ Bu kötülük ise insanı makul olmaktan alıkoymaktadır.

Ebu Bekr Râzî’ye göre “aklın ilkeleri” insanın mutluluğa ulaşmasında insanı mantıki olarak ikna eder, çünkü insanın aklın ilkeleriyle fiillerini gerçekleştirmesi, onu “acı” çekmekten kurtaracaktır. Bu da insan için iyi bir tecrübe ola-

⁵¹ Arthur J. Arberry, The Spiritual Physich of Rhazes, ss. 20-21.

⁵² Arthur J. Arberry, A.g.e., ss.21-34.

⁵³ Râzî, et-Tibbu’r-Ruhani, s.20.

⁵⁴ Râzî, A.g.e., s. 21.

⁵⁵ Râzî, A.g.e., s. 21.

⁵⁶ Râzî, A.g.e., s. 22.

⁵⁷ Râzî, A.g.e., s. 22.

⁵⁸ Râzî, A.g.e., s. 23.

⁵⁹ Râzî, A.g.e., s. 22.

caktır ve bundan insan hiçbir zaman zarar görmeyecektir⁶⁰. Ebu Bekr Râzî'ye göre aklını kullanarak hareket eden bir insanın vardığı sonuçlar doğrudur. Eylemin zihinde önce tasavvur edilmesi buna örnektir⁶¹. Bu sonuca gelen insan mutluluğunda şüphe etmez, Çünkü insan "..... *dengeli davranırsa (Hevasına uyar-ken) herhangi bir şeye karşı duyduğu arzusunu memnun ediciliğinden emin olmayacaktır.*"⁶²

Ebu Bekr Râzî'nin görüşlerinde dikkatimizi çeken önemli bir husus, aklın insana kılavuzluk etmesinde, aklın bilgisinden şüphe duymamasıdır. Öte yandan hevanın insana verdiği hazdan şüphe duyulmasını dile getirmektedir, yani insan dünyevi zevklere yönelirken kişinin ona verdiği hazdan şüphe etmesi gerektiğini açıklamaktadır. Ona göre "aklın ilkeleri"nde ise şüpheye yer yoktur. Hevasını tercih eden insan, "..... *İsteklerini hiç kötü olarak düşünmeyerek, alçalan eğilimlerinin gerçekleşmesine izin verir. Eğilimleri yüzünden isteklerinin yolunu takip etmeye inanır. Sonra da özleyecekleri hiçbir şeye pişman olmamak için severler ve hayvani ruhlarına acı vermemek için şehvetlerini korkusuzca tatmin eder.*"⁶³ Bununla birlikte "akıllı bir insan için, hazlardan vazgeçme ve şehveti yenme pahasına katlandığı elemenden daha baskın bir eleme yol açacak hazlara kendini kaptırmak yakışmaz." ilkesi eğer doğru ve geçerli ise, insan böyle davranmak zorundadır. Bu temel ilkeye göre bir insana halkın malını çalarak bir ömür boyu bütün yeryüzüne sahip olma imkanı verilse dahi böyle bir şeyi yapmaz⁶⁴. Çünkü insan o zaman sonsuz mutluluğunu kaybeder⁶⁵. Ebu Bekr Râzî, hevanın fitrat gereği insanda olduğunu kabul eder, ancak bu görüşe göre bir insanın sürekli şehvete yöneldiğini görmenin de mümkün olduğunu şöyle açıklamaktadır: "Eğer düşünülmeden istenilen arzular ödüllendirilirse ve doğa kanunu adı verilen bir tatmin etme asıl kabul edilirse insanoğlu bu görüşle hiçbir zaman eksik görmeyecektir ya da fazlasıyla kendini hayvanlaştıracağıdır⁶⁶. Aklını geliştiren bir insan ise "doğanın kanunu" diye adlandırılan "kölelik ve uşaklıktan" kurtulacaktır⁶⁷. Kendini cinsel arzudan ve şehvetten soyutlanmış bir insan ölümsüz olacaktır⁶⁸. Ona göre bir insanın arzuları hiçbir zaman bitmez, bunu şöyle örneklemektedir: "..... *Bazı insanlar dünyanın yarısına sahip olsalar, o insanların ruhları yine de dünyanın diğer yarısına sahip olmak için çabalayacaktır.*" Dünyanın tamamına sahip olan bir insan ise "hiçbir zaman iyi ve ölümsüz" olmayacaktır⁶⁹. Kişi "..... *Sürekli olarak benzerlikle sergilediği kötü hareketlerinin*

⁶⁰ Arthur J.Arberry, The Spiritual Physich of Rhazes, ss. 21-34.

⁶¹ Râzî, et-Tıbbu'r-Ruhani, s.19.

⁶² Arthur J.Arberry, A.g.e, ss. 21-34.

⁶³ Arthur J.Arberry, A.g.e., ss. 21-34.

⁶⁴ Mahmut Kaya, Filozofça Yaşama (es-Siretü'l Felsefiyye), s.195.

⁶⁵ Mahmut Kaya, A.g.e., s.194.

⁶⁶ Arthur J.Arberry, A.g.e., s. 25.

⁶⁷ Arthur J.Arberry, A.g.e., s. 25.

⁶⁸ Arthur J.Arberry, A.g.e., ss.25-24.

⁶⁹ Arthur J.Arberry, A.g.e., s. 27.

sonucu olarak acı, pişmanlık ve üzüntü ile karşılaşacaktır.”⁷⁰ Her şeyden önemlisi ise hevayı tercih eden “iyi ve ölümsüz” olmayacaktır⁷¹. Bu nedenle hevayı akla musallat etmemeliyiz. Çünkü “heva aklın afeti ve bulandırıcısıdır.”⁷² Ebu Bekr Râzî’ye göre “Aklın insan aklını nasıl kullanmalıdır?” sorusunu açıklarsak, ona göre “aklın bu kadar yeri ve mevkisi var ise - yani aklın insanı Tanrı’nın bilgisine ulaştırma durumu varken - o zaman onun derecesini düşürmemeli, (insan) o hakim iken onu mahkum etmemeli ya da denetleyici iken onu denetim altına almamalı, kendisini tabi olunanken ona tabi olan yapmamalı. (İnsan) her şey de akla başvurmalı ve bütün meselelerde akıl ile hüküm vermeli. Akıl bize nasıl yapmamızı emrediyorsa öyle davranmalıyız⁷³.

Burada, Ebu Bekr Râzî’nin görüşlerine göre “akıl-heva” karşılaştırmasında bir anlamda kendi Ahlak Felsefesinin temellendirmesini yapmıştır. Görüldüğü üzere onun Ahlak Felsefesi “akli temel”e dayanır. Bundan sonra o, aklın pratik ilkelerini belirler ve onun ahlaki hayatının da nihai amacı da mutluluktur.

Ebu Bekr Râzî’nin “akıl-heva” kavramlarının karşılaştırılması yanında “akla aykırı” olan bir kısım fiilleri de belirlediği görülmektedir. *Es-Siretül Felsefiyye* adlı eserinde “akla aykırı” olan fiilleri şu şekilde açıklamaktadır: “Aklın ve adaletin hükmüne göre bir insanın başkasına acı ve ızdırap vermeye hakkı yoktur, dolayısıyla kendi nefesine acı vermeye hakkı yoktur.” “İnsanın kendi nefesine de acı çektirmeye hakkı yoktur” ifadesi “akla aykırı” düşen bir çok olayı kapsamaktadır. Örneğin Hindlilerin Tanrı’ya yakın olmak için cesetlerini yakmaları, çiviler üzerine yatmaları; Maniheiztlerin cinsi ilişkiden uzak kalmak için kendilerini iğdiş ettirmeleri; aç-susuz kalmaları.... gibi olaylar tamamen akla aykırıdır⁷⁴. Ebu Bekr Râzî akla aykırı eylemleri örneklendirirken, Hıristiyan ve Müslümanlardan örnekler vermektedir. Ona göre, Hıristiyanların dünyadan el-etek çekerek manastıra kapanmaları, bir çok Müslüman’ın çalışmayı terk ederek az ve basit yiyeceklerle yetinmeleri, kaba ve rahatsız edici giyinmeleri akla aykırıdır. İnsanların bütün bu eylemleri kendileri için reva görmeleri zülüm ve işkencedir. Hayatının ilk dönemlerinde Sokrat da böyle yaşardı, fakat bu yaşam tarzından daha sonra vazgeçmiştir⁷⁵.

Bu anlamda Ebu Bekr Râzî’nin bu görüşlerinde akla şu gelmektedir. “Hazza duyulan arzu nasıl tatmin edilmelidir? Sınırı nedir? Makul olan nedir?”

Ona göre, “hazlara karşı duyulan emelleri tatmin ederken aşılması gereken en üst sınır, zulme, can almaya ve Tanrı’nın gazabına yol açacak her şeyden, aklın ve adalet anlayışının gerekli yol açacak her şeyden, aklın ve adalet anlayı-

⁷⁰ Arthur J.Arberry, A.g.e., ss. 21-34.

⁷¹ Arthur J.Arberry, *The Spiritual Physich of Rhazes*, s.27.

⁷² Arthur J.Arberry, A.g.e., ss.20-21.

⁷³ Râzî, *et-Tibbu’r-Ruhani*, ss.17-18.

⁷⁴ Mahmut Kaya, *Filozofça Yaşama (es-Siretül’l Felsefiyye)*, s.197.

⁷⁵ Mahmut Kaya, A.g.e., ss.197, 192-193.

şının gerekli görmediği her türlü davranıştan sakınmak gerekir. Hazlara duyulan arzuya tatmin etmenin en alt sınırı ise (örneğin) insan, kendisine zararı dokunmayacak ve hastalığa yol açmayacak kadar yemelidir. Açlığını gidermenin ötesinde zevk ve lezzet almak amacıyla yememelidir. Cildini incitmek şartıyla vücudunun dayanabildiği kadar basit giyinmelidir⁷⁶. Ebu Bekr Râzî bu iki sınırın arasında yaşamak gerektiğini anlatmaktadır. Bu şekilde yaşamının “normal bir yaşam” olduğunu, normal yaşam şeklinin ise “felsefi bir hayat” olduğunu belirtmektedir⁷⁷. O, yine kendisinde bu yaşam modelini tercih ettiğini, çünkü mal-birikirmek ya da saçıp savurmak gibi tutkularının olmadığını, yiyecek, giyecek, hizmetçi ve cariye gibi konularda aşırılıktan uzak durduğunu ifade etmektedir⁷⁸. Ebu Bekr Râzî'nin “akıl - heva” hakkındaki görüşleri üzerine kısaca bir değerlendirme yaparsak; akıl iyiliklerin kaynağıdır, insanı iyiye yönlendiren, insana ölümsüzlüğü verendir. Heva ise, kötülüklerin kaynağıdır, insanın öteki dünya mutluluğunu engelleyendir.

Filozofumuzun akıl - heva hakkındaki görüşleriyle birlikte peygamberlik hakkındaki görüşlerine bakarsak, bazı araştırmacıların ortaklaşa ileri sürdükleri gibi Ebu Bekr Râzî'nin Peygamberliği reddetmesi şeklindeki geleneksel rivayetlerin pek geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, Peygamberliği reddetmediği sonucu lehinde bir ipucu olmakla birlikte, Peygamberliği, net bir dille kabul ettiğine ilişkin aynı kuvvette bir kanıtın olmadığı da görülmektedir. Çünkü bir şeyi reddetmemek ve kabul etmek arasında her zaman doğru bir korelasyon yoktur. Ebu Bekr Râzî, Peygamberliği “erdemli insanlar” grubundan sayarak tek başına bir Peygamberlik müessesinden söz etmeye özen gösterir gibi görünmektedir. Bununla birlikte biz Ebu Bekr Râzî'nin bir kelamcı değil bir filozof olduğunu aklımızda tutarak Peygamberliği “erdemli insanlar” kategorisinde göstermek suretiyle İslam dininin dilinde daha evrensel bir dil kullandığını da söyleyebiliriz.

AKIL VE YAŞAM FELSEFESİ

Filozof akıl felsefesiyle birlikte bir yaşam felsefesi oluşturduğunu görmekteyiz. Bu nedenle ilk değerlendireceğimiz konu kıskançlıktır.

Ebu Bekr Râzî'ye göre kıskançlık, aç gözlülük ve cimriliğin karışımından oluşan iyi ve hoş olmayan bir huydur. Bu huy; bir insanın herhangi bir şekilde karşısındaki kişiyi kızdırıp incitmekle birlikte insanların yararına olan herhangi bir oluşuma kızmaya ve diğer insanların başlarına gelen zararlara sevinmeye neden olur⁷⁹. Kıskançlık kişinin kendi dışında olup biten olayların onu zor duruma düşürmesinden kaynaklanmaz. Aksine kişi, kıskançlık yaparak kendi

⁷⁶ Mahmut Kaya, *Filozofça Yaşama (es-Siretü'l Felsefiyye)*, ss.197-198.

⁷⁷ Mahmut Kaya, A.g.e., s. 198.

⁷⁸ Mahmut Kaya, A.g.e., s. 198.

⁷⁹ Râzî, et - Tibbur - Ruhani, s. 48; Arthur J.Arberry, *The Spiritual Physich of Rhazes*, s.52.

ruh dünyası içinde bu duyguyu taşır, yani ruh sıkıntısının nedeni, onun dışında değil, iç dünyasında saklıdır. İşte bunun adı, kıskançlıktır.

Kıskanç kimse başkasının sahip olduğu bir imkan ya da üstünlük nedeniyle bu duyguya kapılır. Bu kıskançlığı, diğer bir ifadeyle, hasetlik halini ruhunda taşıyan insan Ebu Bekr Râzî'ye göre kötü insan olarak nitelendirilir⁸⁰. Öte yandan Ebu Bekr Râzî'ye göre iyi insan olarak tanımlanan kimse ise, insanların yararına ve çıkarlarına olan hususlara sevinip, onları takdir eden ve bu durumdan hoşnut ve mutlu olan insandır. Bu iyi niyetli kimsedir⁸¹. Ona göre iyi olan insan, hislerinde kıskançlık barındırmaz. Kıskançlık halini ruhunda taşımayan insan kıskançlığın kötü insanın hallerinden olduğunu bilir. Kıskançlık, bir kimsenin kötü olduğunun işaretlerindedir. İnsan varlığı ile doğada yalnız değildir. İnsan kendisiyle birlikte toplumsallaşma sürecini bizzat tecrübe eder. Bu süreçte insanı pek çok olay bekler. Bu olaylar karşısında insan bizzat kendi tecrübelerini tatmakla birlikte başkalarının tecrübelerine de şahit olur. İnsan için yaşanan olaylar başarılı olma veya başarılı olmama perspektiflerinden değerlendirilmeye alınursa insanın yaşadığı ve gördüğü durumlar kişide bazı ruh hallerini ortaya çıkarabilir. Ebu Bekr Râzî'ye göre bu süreçteki deneyim ve çıkarımlarını değerlendirirken kişinin iyi hallere bürünmesi esastır. Yaşanan her tecrübeden sonra, akla başvurmaya çalışmak gerekir. Bu anlamda akıl insanı kendi durumunu değerlendirmede nasıl ikna etmişse, diğer insanların durumlarını göz önünden geçirirken de duygu ve davranışlarını ikna eder. Akıl bu yaptırımı, insanın her türlü duygu ve davranışlarını iyi ve güzel olarak algılamasına sebep olur. Bu aşamaya ulaşan kimse Ebu Bekr Râzî'ye göre ruhsal anlamda bir tatmin yaşamasına neden olacağından kendini huzurlu ve mutlu hisseder. Bu tatminden insanın kendini mahrum etmesi "aklı" esas almamasından kaynaklanır. Çünkü kıskançlık ızdırıp veren gerçek anlamda bir ruh hastalığıdır⁸². Ancak Ebu Bekr Râzî'nin burada kıskançlığı bir ruh hastalığı şeklinde açıklaması gelinen bir sonucu ortaya koymaktadır. Bu sonuçta kıskançlığı hastalık olarak ifade etmek "akıl fonksiyonu" nu göz ardı etmek anlamına geliyor. Çünkü kıskançlığın ruh hastalığı olması insanın olaylar karşısındaki edinimleri değerlendirmede akıl rolünün yetersiz kalmasıyla insanın artık bu noktada acizleştiği anlamına gelir. İnsanın bu acizyeti zaten onu her anlamda bağımlı kılar. Ebu Bekr Râzî'de akıl insanda başrol oyuncusu gibidir. Başlangıçta kıskançlığı bir ruh hastalığı olarak tanımlamak başrol oyuncusu akıl devreden çıkarmak şeklinde anlaşılabilir. Bu şekilde anlamakta insanın yaşam sürecindeki olayları tartarken bir tür umutsuzluğa neden olabilir.

Akıl kıskançlığı insani bir hal olarak algılsa insanı doğru olana yönlendirmede daha kolay ikna eder. Kıskançlığın sürecini anlatırken kıskançlığı ruh

---

⁸⁰ Râzî, A.g.e., s.48.

⁸¹ Râzî, A.g.e., s.48.

⁸² Râzî, A.g.e., s.48.

hastalığı olarak ifade etmek bu hali yani kıskançlığı aklın sahasından çıkarmak olarak anlaşılabilir, çünkü akıl tecrübelerin kötü olarak kronik bir şekilde kökleştiği durumlarda insanı ikna etmede yetersiz kalabilir. Bu duruma aklını yitirmiş insan olarak tanımladığımız “deli” insanların hallerini örnek verebiliriz. Delilikte akıl söz konusu değildir. Deli olarak vasıflanan insanda muhakeme yoktur, çünkü deli olma hali bir süreçten sonra bir sonuç durumudur. Bu anlamda Ebu Bekr Râzî'nin burada kıskançlık halini bir ruh hastalığı olarak tanımlaması, bu durumdan kurtulmanın mümkün olması bir yana; aklın bile işlevsiz kaldığını kabul ettiğini göstermektedir. Kıskançlık insanın tabiatında var olan huylardan biridir. Diğer bir ifadeyle insan ruhundaki tabii bir haldir. Ancak kıskançlık ruha ilintili değildir. Bu ilintili olmama durumunu ayarlayan akıldır. İnsana burada düşen görev, aklını kullanarak bu geçici duyguyu ruhunun kalıcı bir intisi olmaktan koruyup, ruha gerekli olan mutluluğu sağlamasıdır.

İnsanın ruhunda kıskançlığı barındırması ya da beslemesi aklın yasasını çiğnemek anlamına gelir. Aklın yasasını çiğnemek de insanı huzurdan yoksun kılar. Ebu Bekr Râzî'nin aslında burada anlattığı kıskançlık halini, bir insanın kıskançlık duygusunu hissetmesinde insanda yapacağı tahribatlar şeklinde açıklamak belki daha isabetli olur. Filozof, kıskançlığı, bir ruh hastalığı diyecek kadar betimleyerek, esasen onun insan ruhunda açabileceği derin semptomlara dikkat çekmek istemiştir, diyebiliriz. Öte yandan Ebu Bekr Râzî kıskançlığı bir ruh hastalığı olarak tanımlarken kıskançlığın “sürekli” bir ruh haline dönüşebilme tehlikesine işaret etmiştir⁸³. Ona göre kıskançlık ilk bakışta insan için bir tür ruh tatmini olarak algılanabilir. Ancak kıskançlık içinde zevk olmayan veya az haz veren bir duygudur. Kıskançlık kısmen zevk veren hal olarak algılandıkça bile bu zevk hem bedene hem ruha zarar vermektedir. Bu noktada Ebu Bekr Râzî kıskançlığın insana verdiği zararlardan bahsetmektedir. Ona göre kıskançlık ruha zarar verir, çünkü ruhu kararır. Endişe, karamsarlık ve üzüntü gibi kötü huyların yarattığı durum ruh ve beden dengesini sarsarak insanın özgürlüğünü elinden çıkarır. Kıskançlığın ruha ve bedene fayda sağlayan şeylerde sersemletici bir etkisi vardır⁸⁴. Kıskançlığın diğer zararları arasında, bedeninin uykusuz ve gıdasız kalması vardır; çünkü kıskançlık ruhta oluşan karamsarlık, endişe ve üzüntü gibi kötü huylardan doğar. Bundan sonra insan vücudunda dışa yansıma olarak soluk – renksiz bir ten oluşur. Kıskançlık insanda sağlıklı (düzensiz) bir huy oluşmasına da sebep olur⁸⁵. Ebu Bekr Râzî kıskançlığın insan bedenine verdiği zararları açıklarken tabip olmasından dolayı konuyla ilgili tıbbi bilgilere yer vermektedir. Geniş bir perspektifle baktığımızda kıskançlık hakkındaki analizlerin psikiyatri konuları içerisine girdiği dikkat çekicidir.

---

⁸³ Detaylı bilgi için bakınız: Emel Sünter, Ebu Bekr Razi ve Felsefi Görüşleri (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Konya – 2004, ss.49- 61.

⁸⁴ Râzî, et- Tıbbu'r - Ruhani, s.51.

⁸⁵ Râzî, A.g.e., s. 51.

Kıskançlık sürekli halde hissedilmeye başlarsa bu durumda insan sürekli üzüntülü olur. Zihni karışır, bedenine eziyet etmeye başlar. Aslında bu bir anlamda ruhun gereksiz yere meşgul edilmesidir. Bu meşguliyet bedeni zayıflatır, zihnin körelmesine sebep olur. İnsan ruhunu kıskançlıkla meşgul ederse bundan artık bu durumundan kurtulmak için çabalasa da, gayretleri sonuçsuz kalır⁸⁶. Filozofa göre artık kişide kıskançlık bir hastalık haline dönüşmüştür.

Akıllı insan böyle bir durum karşısında kışkırdığı insanın durumunu zihninde iyi bir şekilde tartarsa şu sonuca ulaşacaktır : "Kıskanılan insanda varolduğu sanılan durumun tam tersi söz konusu olur, yani başarısıyla kıskanılan insanın önceki çizdiği tablo farklı, sonraki farklı olabilir. Görünüştaki ihtişam ve görkemli mutluluk ve keyif gerçek dışıdır⁸⁷.

Kıskançlık Ebu Bekr Râzî'ye göre aklın sahasına alındığında kaybolur. Önemli olan insanın bu türden duyguları beslememesi için aklına müracaat etmesidir. İnsanın akla müracaat etmesi onu huzura kavuşturacaktır. Aklın burada önemli bir işlevi insanın huzura ulaşmada ona kılavuzluk edecek olmasıdır.

Ruha zarar veren bir diğer his öfkedir. Ebu Bekr Râzî'ye göre öfke hayvanların kendilerine zarar verenlere karşı sergiledikleri intikam hissidir. Bu his hayvanlarda fitridir. İnsan tabiatında ise varolan öfke aşırı derece hissedildiğinde yani akli saf dışı bırakacak şekilde yoğunlaştığında zarar kızılan kişiden çok kızan kişiye dokunur⁸⁸. Bu bir anlamda kişinin zararı kendi üzerine yönlendirmesidir. Bu sebeple Ebu Bekr Râzî'ye göre öfkelenen kişi öfkesini kontrol altına almalıdır. Öfkeyi kontrol altına almak ise akılla mümkündür: Filozof şöyle der. "*Bir kişi öfkelenildiğinde daha önce öfkelenen ve bu öfkesinin açtığı zararlardan dolayı zor duruma düşen bir insanın durumunu düşünürse kendini kontrol edebilir*"⁸⁹. Aslında insan öfkesini yönlendirirken karşısındaki insana zarar vermek isterken daha çok kendi kendine zarar verir. Filozof bu duruma şöyle örnek verir: *Bir insanın bir gün birsinin çenesine vurduğunu ve böylece parmaklarını kırdığını gördüm. Bu sebeple öfkeli insanın parmaklarını kırmasından dolayı uzun süre tedavi gördüğüne şahit oldum. Oysa zarar verdiği kişi ise ondan daha az zarar gördü*⁹⁰. Bu şekilde davranan insanların pişmanlık duydukları açıktır. Bu durumdan sadece kendileri değil, aileleri ve sevdikleri de üzüntü duymaktadır⁹¹. Eğer bir insan normalken (öfkeli olmadığı hal) aklından böyle durumları geçirirse öfkelenildiğinde muhtemelen bu durumları düşünecektir⁹². Çünkü bu düşünce öfkeli kişinin soğuk

⁸⁶ Râzî, A.g.e., s. 51, 54.

⁸⁷ Râzî, A.g.e., s. 51, 54.

⁸⁸ Râzî, A.g.e., s.55.

⁸⁹ Râzî, A.g.e., s. 55.

⁹⁰ Râzî, et- Tibbu'r - Ruhani, s. 59.

⁹¹ Râzî, A.g.e., s. 59.

⁹² Râzî, A.g.e., s. 59.

kanlı ve normal durumunu yansıtır. Böylece öfkeyi yenebilir. Ebu Bekr Râzî'ye göre öfkelenen insan öfkelerini yenemediğinde deli olarak nitelendirilen insandan farksız olduğunu ifade eder⁹³.

Öfke engellenebilir duygular arasındadır. Bunu engellemek de yine aklın mukayese gücüyle alakalıdır. Akıl, öfkelenen insanların düştükleri durumları görüp insanı ikna etmelidir. Aslında burada öfke anının iyi saptanması gerekir. Öfkeyi engellemedeki metot da kişinin öfkelerini yoğunlaşmasına müsaade etmeden nerde duracağını iyi ayarlanması esastır. Ancak bu noktada akıl ikna kabiliyetini devreye sokabilir. Eğer 'öfke akılla engellenebilir' önermesi bizim için sadece tek bir metod olarak sunulsa bir geçerliliği tartışılır. Çünkü öfke tam olarak eyleme geçtiğinde var olur. İnsana öfke geldiğinde ise anlık bir his olarak saldırganlığa dönüşebilir. Bu bir tür insanın aklını devre dışı bıraktığı andır. Ebu Bekr Râzî'nin öfke hayvanlarda fitri bir his tanımından hareketle bu duygunun insanda varolması, onun insaniyetliğini yok ettiğine işaret olabilir. İnsanın öfkelerini yoğunlaştırmamasını esas alındığında insan daha makul kararlar verebilir. Aslında burada Ebu Bekr Râzî makul çözüm arayışlarında öfkenin bastırılmasını açıklamaya çalışmış ve insanın bu çabalarında aklın önemini vurgulamıştır.

Öfke kadar insanın ruh sağlığını olumsuz etkileyen bir diğer eylem yalancılıktır. Ebu Bekr Râzî'ye göre yalancılık, hırsın dürtüsüyle ortaya çıkan başka kötü huylardan biridir. Bu hırsın sebep olduğu yalancılık şudur: "Bir kişi hangi şartlarda ve ne şekilde olursa olsun otoriter davranmayı ve hükmetmeyi seven bir insan olmayı ister. İstekler onu hırsın teslimiyetine bıraktığında yalancılık ruhi bir hastalığa dönüşür, çünkü böyle istekler içerisinde olan insan daima öğreten, nasihat veren olmayı hedefler. Böyleyken insanlar üzerinde üstünlük sağlayacağını düşünür⁹⁴. Bu noktada "hırs" önemlidir, çünkü yine insanı yalan söylemeye sevk eden hırstır. Bu hırs kişiyi diğer insanlardan üstün olacağı konusunda sürekli dürtmektedir. Üstünlük sağladığında kişi ruhi bir tatmin yaşadığını düşünür, çünkü danışılan bir kimse olmak, bilgili olarak görünmek insana bir anlamda avantaj gibi gelir. Ruhun tatmini gibi algılanır. Tam bu aşamada Ebu Bekr Râzî yalanı iki kısma ayırır. Yalanın bir çeşidi, içinde gerçek olmasa bile kişinin var olan hikayesinin onu zorlaması durumudur ki, bu yalan makul olan yalandır⁹⁵. Diğer bir ifadeyle yalan söylendiğinde, kişinin başkalarına zarar vermemesi esastır. Böyle bir durumda yalan söylemek sakıncalı değildir. Zaten yalan ortaya çıktığında çok fazla üzülmeyecek olan insan makul olarak yalan söyleyebilir⁹⁶.

Bir insanın hayatı söz konusu olduğunda bu tür makul olduğu açıktır. Aslında esas olan, kişinin kendi çıkarlarından daha çok karşısındakinin çıkarıdır.

---

⁹³ Râzî, A.g.e., s. 59.

⁹⁴ Râzî, A.g.e., s. 56.

⁹⁵ Râzî, et- Tıbbu'r - Ruhani, s. 58.

⁹⁶ Râzî, A.g.e., s. 58.

Ancak insan kendi hayatı söz konusu olduğunda - hırsına teslim olamayacak şekilde - yalan söyleyebilir. Makul olan bazı durumlarda gerekliliğini görmesi de bundan olabilir. Bu noktada hayatları kurtarmak, devletin sürekliliğini sağlamak için, aile dağılmalarını engellemek için söylenen yalanlar Ebu Bekr Râzî'nin makul yalan tanımının kapsamında daha açıklayıcı bir anlam kazanabilir. İkinci yalan türü de, söylendiği zaman kesinlikle gözden düşme ve suçlama durumu gerektiren yalandır.⁹⁷ Yalan söyleyen kişi burada hırsına teslim olmuştur. İnsanlar üzerindeki üstünlük sağlama eylemleri sebebi ile yalan söylemiştir. Nefsinin hoşuna gittiğine inandığı için yalan söylemek daha sonradan bu insanı daha fazla üzecektir. Ebu Bekr Râzî burada yalanın iki türünden bahsetmiştir. Sürekli olarak söylenmesi halinde hastalık olarak tanımlanmıştır.

Bir diğer konumuz cimriliktir. Filozofa göre cimrilik iki türdür. Birincisi makul olan cimrilik, ikincisi makul olmayan cimriliktir. Makul olan cimrilik kişinin gelecek yaşamı için bazı tedbirler alarak yaptığı cimriliktir. Makul cimrilik yapan kişiye cimriliği hakkında sorular yöneltildiğinde kişi makul cevaplar verir. Bu yaşam için gerekli bir cimriliktir. Makul olmayan cimrilik ise cimriliğin aşırı derecede yaşanmasıdır. Bu cimrilik hastalık boyutundaki cimriliktir. Kişiyi huzursuz yapar. Huzuru engelleyici cimrilik iyi bir huy değildir.

Bu türden eylemler - kıskançlık, cimrilik gibi - kişiyi aşırı kaygı, üzüntüye yöneltebilir. Bu anlamda filozofumuzun felsefesinde bu türden bir değerlendirilmeye yer vermiştir. Ebu Bekr Râzî'ye göre aşırı kaygı ve düşünce genel anlamda kullanılan tehlike ve talihsizlik korkusunun ya da beklentisinin yarattığı bunaltı ve tedirginlik olarak görülmektedir. Bu hislerin "aşırı" olan boyutu açıklanmaya çalışılmıştır. Kaygı ve düşünce aklın özelliklerindedir; ancak aşırı olarak yoğunlaşması kişide huzursuzluklara neden olmaktadır. Bu noktada aşırı kaygı ve düşünceden kişi uzaklaşmalıdır. Uzaklaşmadığı takdirde kişinin bedeni güçsüz düşer, yıpranır. Kişi bu durumlara düşüncede hedeflediği arzuladığı şeylere ulaşmaz. Başka bir deyişle aşırı kaygı ve düşünce insanı yıpratmakla beraber hedeflerine ulaşmada bir engel teşkil eder⁹⁸. Bu sebeple kişi aşırı kaygı ve yoğunlaşmadan kurtulmak için kendisine lezzet ve haz verecek durumları tecrübe edebilir⁹⁹. Bu bir anlamda aşırı kaygı ve düşüncenin yoğunlaşmasını engellemek için bir metottur. Aşırı kaygı ve düşüncenin başka bir yöne kanalize edilmesi gerekir. Ancak bu sayede insan bu iki duygudan kurtulabilir. Ebu Bekr Râzî'ye göre büyük kederler yaşamış insanlar daha sonra şartlarından memnun ve hayatı dolu olarak felaketten önceki hallerine dönebilir. Bu sebeple akıllı insana musibet geldiği zaman musibetlerin bir müddet sonra geçeceğini ve yeniden normal hayatına döneceğini hatırlar. Kişi felaket karşısında yeniden normale döneceğini aklına sunmalı ve böylece aklının bunu idrak etmesini

---

⁹⁷ Râzî, A.g.e., s. 58.

⁹⁸ Râzî, et- Tibbu'r - Ruhani, ss. 61-62.

⁹⁹ Râzî, A.g.e., s. 62.

sağlamalıdır. Kişi kederli anından hızla kurtulmak için mümkün olduğunca düşüncelerini meşgul edip başka yöne çevirerek zihnini kederden arındırabilir¹⁰⁰. Bununla birlikte kişi başka zamanlarda farklı insanların yaşadığı musibetleri düşünüp, o kişilerin nasıl davrandığını hatırlayarak normale dönüş yöntemleri hakkında düşününce huzura kavuşabilir ya da daha önce başına gelen musibetlerden nasıl kurtulduğunu da düşünerek huzura kavuşabilir¹⁰¹. Bu bir anlamda kişinin kendine ait önceki tecrübeleri ile başka insanların yaşadıkları tecrübeleri düşünerek kendini ikna etmesidir.

Bu psikolojik değerlendirmelerle birlikte filozofumuz aşırı yemek yemenin de insanda ne gibi zararlara neden olduğunu, alkol kullanmak ve ölçüsü üzerinde açıklamalar yapmıştır: Filozofa göre yemek yemede makul olan kişinin vücudunun ihtiyacı kadar yiyecek alması gerekir. Bunun fazlasını yemek zararlıdır. Bu anlamda yemek yeme bir ihtiyaç gidermedir. Fazla yemekle haz duymak makul değildir, çünkü kişiyi fazla yemek yemenin sonunda daha fazla elem beklemektedir.

Filozofa göre kişi, bir miktar alkol kullanarak olumsuz duygulardan kurtulabilir. Yalnız akli sürekli ön planda tutan Râzî alkol kullanarak bir takım kötü hislerin yok edilmesini savunmaktadır. Bu türden bir düşünce kendi fikirleriyle çelişmektedir. Çünkü akıl her türlü sorunun üstesinden gelebilecek durumdadır. Aklın işlerliğinde bu tür duyguları yok etmesine imkan varken akli bulandırılan bir maddenin kullanımı neden bu tür duyguları yok etmede daha başarılı olsun ki? Ona göre aklın önceliği vardı. Ancak burada şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: "Aklın yetersiz olduğu durumlar da vardır ve - aklın bulandırıcısı olan - içki bu aşılmaz durumların bir çaresi olarak görülmektedir." Bununla birlikte Ebu Bekr Râzî'nin bahsettiği içki kullanımındaki zararda kişinin bağımlı olacağı ihtimalini de düşünmekte fayda vardır. Bu anlamda zararlı görülen içki kullanımının sonu, bağımlı bir içki kullanıcısı olmaktır. Filozofumuzun alkol kullanımı ile ilgili görüşlerinde bir tabip olarak düşündüğünü görmekteyiz.. Günümüzde de zaten günlük çok az alkol kullanımının faydalı olduğunu savunan bilim adamları var. Aslında filozofun akıl felsefesine göre kişi aşırılık hislerinden akıl ile kurtulabilirdi, ama bu tür duyguların yok edilmesinde alkol kullanılmasını tavsiye etmesi tartışmaya açık görünmektedir.

Alkol kullanımıyla birlikte aşırı bir cinsellik yaşayan kimsenin durumu ile aşkı yaşayan kimsenin durumu yine filozofun fikir dünyasında yer almaktadır: Ebu Bekr Râzî'ye göre ise cinsel ilişkinin çok fazla yaşanması kişinin hem beden hem de ruh sağlığının bozulmasına neden olur. Cinsellik yoğun yaşandığında kişinin görme gücü zayıflar, kişinin otoritesini sarsar, vücudunu yıpratır, beyne ve sinirlere zarar verir, kişiyi güçten ve takatten düşürür. Bir anlamda bu da kişide huzursuzluk yaratır. Bu sebeple cinsel isteklerin de akla uygun hale geti-

---

¹⁰⁰ Râzî, A.g.e., s. 69.

¹⁰¹ Râzî, A.g.e., s. 69.

rilmesi gerekir. Filozof, cinselliği aşırı derecede yaşamaktan kaçınıp mümkün olduğunca akli ölçüler içinde gerçekleştirmek gerektiğini açıklamaktadır. Aksi takdirde kişi, hırsına teslim olacaktır. Aklının gerçeğine rağmen hırsının davetine itaat ettiğinden ve hırsını izlediğinden ve hatta hayvanlardan bile daha fazla hırsa boyun eğdiğinden acı çekecektir. Bu insanın akıllı insandan farkı, içgüdü-süyle hareket eden olmasıdır¹⁰². Filozofun burada bahsettiği nokta, cinselliğin biyolojik olarak değil de psikolojik olarak yaşanmasıdır. Çünkü cinsel davranış insanda bazen biyolojik temelinden uzaklaşır. İnsanlardaki bu dürtü hayvanlar-da olduğu gibi hormonal devrelerin kontrolü altında değildir. Başka bir deyişle, cinsel davranış fizyolojik olmaktan daha çok psikolojik faktörlerin etkisi altındadır. Örneğin bugün psikolojide araştırma sonuçlarına göre menopoz dönemi-ne giren kadının cinsel arzularında bir azalma görülmediğini, bilakis bazı du-rumlarda artma gözlemlendiği açıklanmaktadır. Bu anlamda kişinin kültürel ve sosyal ortamı, cinsel enerjisini ifade ediş tarzını, zamanı, yerini ve enerjisini bü-yük ölçüde etkiler¹⁰³. Cinselliğin yoğun olarak yaşanma arzusu Ebu Bekr Râzî'de psikolojik olduğundan akılla bu hisler makul şekle getirilebilir. Bir şe-kilde bu duygularına kişinin fazla yoğunlaşmaması gerektiğini açıklamaktadır.

Ebu Bekr Râzî'ye göre ise aşk, kişinin bir şeye aşırı derecede sevgi besleme-sidir. Ona göre aşk maddi şeylere duyulan aşktır. O, manevî aşktan bahsetme-mektedir. Bu anlamda aşk makul olmayan bir histir. Kişi bu hislere girmişse aklını kullanarak bu duygularından uzaklaşmalıdır. Nefse yerleşmeden aşk terk edilmeye çalışılmalıdır. Kişiye sadece elem veren aşk, bu sebeple onun mutlulu-ğunu engelleyen bir histir. Eğer sürekli olarak yaşamaya başlanırsa hastalık şekline dönüşebilir. Aşkı yaşayan insanlar sürekli bir tatminsizlik içerisinde-dir. Tatminsizlik onları huzursuz kılar. Kişi akılı ile eğer aşık olursa yakalanabileceği elemeleri önceden görebilir. Bundan dolayı akıl aşkı engelleyebilir hatta yok ede-bilir.

Son olarak filozofun kişinin kazanma hissi ve ölüm korkusu hakkındaki fi-kirlerine yer vereceğiz.

Ebu Bekr Râzî'ye göre kazanmak kişinin hayatını devam ettirmesi için ge-reklidir. Kişi yetenekleri ile yapabilecekleri doğrultusunda kendine bir çalışma hayatı kurmaya çalışmalıdır. Kazandıktan sonra harcamasını kazandığından az olacak şekilde yapmalıdır. Yardım etmek ise kişinin toplumsal bir sorumlulu-ğudur. Kişi paylaşıma açık olmalıdır. Kişiler mutluluklarını karşılıklı yardım ve işbirliği ile gerçekleştirir. Yardımlaşma kişinin diğerleri ile olan diyalogunu etkilediğinden önemlidir. Kişinin toplumla iç içe olmasını sağlar.

Filozofa göre kişi hırsına teslim olmayacak şekilde hedeflerini belirlemeli-dir. Kendini yıpratmadan, ruhuna zarar vermeden elde ettikleri ile de yetinmeyi bilmelidir. Dünyevi makamlara olan arzusu kötü bir alışkanlıktır. Hırsın esiri

¹⁰² Arthur J.Arberry, The Spiritual Physich of Rhazes, s. 84.

¹⁰³ Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranış, Remzi Kitapevi, İstanbul - 93, s. 247.

olmuş kişi yaşadığı mutluluğun farkında olmaz. Çünkü onun amacı yaşadığı anın mutluluğu değil, dünyevi makama olan bitmek tükenmek bilmeyen sürekli arzularıdır. Yaşamın tadını çıkarmak için kişi aslında bulunduğu anın hazzını yaşamaya çalışmalıdır. Ebu Bekr Râzî'ye göre bütün bunları kişiye gösterecek olan akıldır. Akıl mutluluğun elde edilmesinde insandaki en yetkin otoritedir.

Ebu Bekr Râzî'ye göre dünya hayatı zorunlu olarak sona erecektir. Zorunlu olarak sona erecek olan bir durumdan insanın üzüntü duyması akla uygun değildir. Akla uygun olan ölümün doğal olduğudur. Öteki dünya hayatının ise ebedi mutluluğun yaşanacağı yer olarak düşünülmesi kişideki huzursuzluğu yok edecektir¹⁰⁴.

Filozofa göre ölüm korkusu sürekli hissedildiğinde kişi mutluluğu tecrübe edemez. Ölüm hissini sürekli olarak hissedilmesi bir hastalıktır. Ancak kişi akli vasıtasıyla kendini olumsuz düşüncelerinden kurtulabilir. Akıl mutluluğa ulaşmak için kişinin bu türden hislerini yok edebilecek güçtedir.

SONUÇ

Ebu Bekr Râzî'nin felsefesinde dikkati çeken en önemli noktalardan birisi, Tıp bilgilerini kendi felsefesinde kullanmasıdır. İnsanın doğasını incelerken hem fizyolojik yönünü hem de psikolojik durumlarını problematik olarak değerlendirmiştir. Bunun en güzel örneği de en önemli eserlerinden biri olan et-Tıbbu'r - Ruhani'de yazdığı görüşleridir. Öte yandan Ebu Bekr Râzî'nin "Akıl" hakkındaki görüşleriyle İslam felsefe tarihine baktığımızda gerçek anlamda bir rasyonalist olduğunu söyleyebiliriz. Onun felsefesinin çekirdeğini "Akıl" oluşturur. Ebu Bekr Râzî ahlak felsefesini de akli temellere dayandırmaktadır. O bilim adamı olması yönüyle "deney" metodlarını kullanmıştır. Sonuçta akıl görüşüne göre "deneyi" sentezleyen de akıldır. Akıl onun için bir ölçüttür, çünkü insan "bilgi"yi elde ederken ve eylemlerini düzenlerken akılla hareket eder. Ebu Bekr Râzî peygamberleri "erdemli insanlar" diye vasıflandırır da açık bir şekilde "vahiy bilgisi"nden bahsetmez.

Akıl bilgiyi elde etmede tek otoritedir. Bilgiyi anlayan, kavrayan, düzenleyen ve bilginin sonuçlarını idrak eden akıldır. Akıl, kişinin hem bu dünyadaki mutluluğunu hem de sonsuz mutluluğu elde etmesinde, ona kılavuzluk eder. Kişinin eylemlerinde neyin makul olduğunu, neyin makul olmadığını belirleyen akıldır. Makul olan eylemler insana maddi ve manevi hazlar tecrübe ettirir. Kişinin sonsuz mutluluğu elde etmesi için daima aşırı olmaktan kaçınması gerekir. Aşırılığı akıl engeller. Bu engelleme insanın faydasına gelişen bir süreci yansıtır. Süreçte insan, eylemlerini gerçekleştirmeden önce düşünür, onları sonra makul

---

¹⁰⁴ Râzî, Tıbbu'r - Ruhani, s. 94, 96.

bir eyleme dönüştürür. Makul eylemler kişinin ruhunu tatmin edebilir. Kişi aklını kullanarak hazzın en mükemmel olanını tecrübe eder.

Ona göre eğer insanda akıl olmasaydı, insan birbirleri ile çelişen mantıksız birçok eylemde bulunurdu. İnsanın bu mantıksız eylemleri onun acı çekmesine neden olurdu. Ayrıca makul olmayan bu eylemler insanın kendi dışındaki varlıklara zarar vermesine sebep olurdu. Böyle mantıksız eylemler sergileyen insan vahşi hayvandan farksızlaşırdı. Ebu Bekir Râzî'ye göre insan bu dünyada ilim öğrenmek ve sonsuz mutluluğu elde etmek için çabalamalıdır. Çünkü yaratılışın amacı budur. "Akıl" ın buradaki görevi, "nefsi" bedendeki uykusundan uyardırmaktır. Bunu gerçekleştiren insan ulvi alemi keşfeder ve maddeden soyutlanarak bu dünyaya aldırılmaz. Eğer insan bunu gerçekleştirirse Tanrı'nın bilgisine ulaşmış gerçekte ait olduğu yere dönecektir. Bütün bunları gerçekleştirmek ise, "Akıl"la mümkündür. Ona göre bu sebeple insanın "Akıl"ını kullanarak kendini geliştirmesi, ilme yönelmesi gerekir. "Akıl" bir yönüyle maddeyi akletmek, bir yönüyle de Tanrı'yı akletmek için Tanrı tarafından insana verilen büyük bir kılavuzdur. Ebu Bekir Râzî sonuç olarak dini nasrlara dayanan fikirlerden ziyade rasyonalist görüşleri ile insanı tanımaya çalışmıştır. İnsanın sonsuz mutluluğa kavuşma yollarını, yaptığı psikolojik tahlillerle ortaya koymaya çalışmıştır. Akıl felsefesi ile İslam felsefe tarihinde önemli bir konuma sahip olmakla birlikte, özgür tarzı onu dönemindeki diğer filozoflardan farklı kılmıştır. Ebu Bekir Râzî ve Felsefi Görüşleri, Râzî'nin felsefesini ancak sınırlı ve belirli bir alan içinde kalarak incelemeye hasredilmiştir. Râzî, hem bir filozof ve hem de geniş tıp bilgisine sahip bir tabip olarak, insanı ve onun aklını, dolayısıyla insan felsefesini bugün bile bizleri hayrete düşürecek bilimsel ve felsefi çözümlerle tahlil etmektedir. O, "Fabricilik Çağı"nın en güçlü filozoflarından.